

JURJEVO U DOBA VOJNE KRAJINE

(U POVODU PROSLAVE 200-GODIŠNJICE OSNOVNE SKOLE
»VJENCESLAV NOVAK«)

U drugoj polovici 15. i 16. st. turska moć na Balkanu nalazi se u svom najvišem usponu. Balkanske države, jedna za drugom, padaju pod vlast sultanovu i turska osvajanja, poput plime, šire se sve više prema zapadu i sjeverozapadu. Srbija postaje 1459. turskim pašalukom, četiri godine kasnije Bosna, a nepunih dvadeset godina poslije Bosne i Hercegovina. Na Krbavskom polju 1493. uništena je hrvatska plemićka vojska, ban Derenčin kao zapovjednik zarobljen i odveden u Carigrad, i tada prestaje svaki ozbiljniji otpor protiv nadiranja Turaka. God. 1522. osvojiše Turci Knin i Skradin, a 1528. Liku i Krbavu, i time se prekida i veza između Hrvatske i Dalmacije.

Kad je g. 1537. i Klis pao, došla je i čitava Dalmacija do Neretve, osim mletačkih pomorskih gradova, u turske ruke. Turci su u osvojenim zemljama stvorili posebne vojne i upravno-teritorijalne jedinice, tzv. sandžake, koji su bili u sastavu pašaluka.

Tako je lički sandžak obuhvaćao Liku i Krbavu i sjevernu Dalmaciju, sa sjedištem u Kninu, i odatle su turske regularne čete, tzv. martolozi i akindžije, vršili često pljačkaške pohode u susjedne krajeve i na povratku vodili sa sobom mnogo roblja, koje su tada ili davali na otkupe ili ih dalje prodavali na istok. Da se stane na put tim stalnim pljačkaškim pohodima, stvara se u graničnom pojasu prema Bosni i ličkom sandžaku redovita vojska ili Vojna krajina. Zametak Vojne krajine počinje još ranije, g. 1469. kad je kralj Matijaš Korvin oteo Frankopanima grad Senj, proglasio ga slobodnim kraljevskim gradom, smjestio u njega svoju vojsku i učinio ga sjedištem senjske kapetanije, koja je obuhvaćala čitavo Primorje i Otočac, pa se često naziva i Primorska krajina. U borbi s Turcima, osobito poslije poraza na Krbavskom polju, senjska kapetanija postaje, u strateškom pogledu, izvanredno važna za obranu ne samo onog dijela Hrvatske između Kupe i mora nego i za susjedne austrijske zemlje i za Italiju.

Stalne provale Turaka ubrzale su unutrašnje uređenje i proširenje ove kapetanije. Kako se nasljednik kralja Matijaša Ludovik II. nije mogao vlastitim snagama uspješno suprostaviti Turcima, predao je g. 1522. senjsku kapetaniju pod zaštitu austrijskom nadvojvodi Ferdinandu, koji je u Senj smjestio svoju vojsku. Time je senjska kapetanija došla pod upravu Ferdinanda Habsburgovca još prije njegova izbora za hrvatskog kralja u saboru u Cetingradu 1527. Svojim izborom Ferdinand je primio svečanu obvezu da

će za obranu Hrvatske od Turaka držati određeni broj redovite vojske, da će podići nove utvrde i postojeće popraviti i opskrbiti ratnim materijalom potrebnim za obranu. Kako se Ferdinand nije držao svojih obveza, uzdržavanjske vojske i utvrda palo je na teret hrvatskih feudalaca i seljaka kmetova u tom graničnom području. To je stvaralo veliko nezadovoljstvo, jer su imanja feudalnih gospodara bila često opustošena ili uništena, a mnogo seljačkog svijeta odvedeno u roblje.

Zato se pristupilo osobitom uređenju stalne vojske u graničnom pojasu prema bosanskom pašaluku. God. 1578. stvorena je Hrvatska krajina za područje između rijeke Kupe i mora i Slavonska krajina za područje između Kupe i Drave. Tadašnji austrijski car Rudolf II. povjerio je vrhovnu vojnu upravu u tim graničnim oblastima svome stricu nadvojvodi Karlu, koji je u Gracu osnovao Ratno vojno vijeće kao vrhovno vojno i upravno tijelo za to područje, a troškove oko uzdržavanja vojske imale su snositi pogranične austrijske zemlje, koje će na taj način biti zaštićene od turskih pljačkaških pohoda. Godinu dana kasnije (1579) udareni su temelji na ušću rijeke Korane i Mrežnice gradu Karlovcu kao budućem sjedištu generala i zapovjednika Hrvatske krajine, a Varaždin je bio određen kao sjedište generala za Slavonsku krajinu. Organizacija vojske sastojala se od više pojedinih kapetanija pod vrhovnim zapovjedništvom generala u Karlovcu i Varaždinu. Time su područja za Krajinu bila izuzeta ispod vlasti hrvatskog bana i Sabora, kao legitimnih predstavnika suverene vlasti, i bila podvrgnuta, u vojnim i svim administrativnim poslovima, Ratnom vijeću u Gracu. Hrvatski je sabor bezbroj puta upućivao adrese caru da se ti krajevi vrate pod vlast bana i Sabora, ali je stanje ostalo nepromijenjeno sve do razvojačenja Vojne krajine g. 1873., odnosno do njena sjedinjenja s civilnom Hrvatskom g. 1881.

Svi ti događaji imali su teške i sudbonosne posljedice za narod koji je živio u tim krajevima. Stalna opasnost od turskih provala, nesigurnost posjeda, strah od nasilja jedne i druge vojske, turske i njemačke, prisilno davanje zaprege vojnim vlastima, obvezni rad na utvrđivanju i podizanju novih utvrda, plaćanje poreza, oskudica i česta glad bili su uzrok da se stanovništvo graničnog pojasa prema bosanskom pašaluku, osobito iz porječja Vrbasa, Sane i Une, u tijeku 16. st. masovno i pojedinačno selilo na zapad i sjeverozapad i stvaralo nova naselja u zapadnoj Ugarskoj, Austriji (Gradišćanski Hrvati), Moravskoj i Slovačkoj, a na njihova pusta ognjišta dolazili su postupno novi doseljenici iz pograničnih krajeva bosanskog pašaluka i drugih krajeva pod Turcima, bilo da su ih njihovi turski gospodari kao raju dovodili na svoje nove posjede u Lici i Krbavi, bilo da su ih vojne krajiške vlasti pozivale na napuštenu zemljišta, s ciljem da na taj način dobiju nove ratnike, obećavajući im zemlju bez feudalnih obveza, oslobođenje od rabote, raznih nameta i sličnih tereta, slobodu trgovine živežnim namirnicama, pravo da svako selo bira svoga kneza ili suca i, kako je tih doseljenika bilo najviše sprske narodnosti, slobodu vjeroispovjesti. Do slične seobe došlo je u isto vrijeme na području primorske velebitske padine u naseljima podvelebitskog Podgorja. Stalna opasnost od turskih pljačkaških upada iz susjedne Like imala je za posljedicu da su se stanovnici tih naselja postupno i pojedinačno selili i napuštali svoja stara ognjišta. O tome postoje pisani spomenici očevidaca koji su te krajeve obilazili u drugoj polovici 16. i prvoj polovici 17. st.¹ Izvršio se isti ili sličan migracioni pro-

ces kao nešto ranije u Makarskom primorju, odakle se stanovništvo pred opasnošću od Turaka selilo na susjedne otoke Brač, Hvar, Vis i Korčulu. Novi doseljenici u podvelebitsko Podgorje došli su iz sjeverne Dalmacije i porječja rijeke Zrmanje, gdje su se najviše bavili stočarstvom. U te krajeve došli su pod pritiskom turskog nadiranja, s planina Dinare i Svilaje, i sebe su nazivali Bunjevci. Tim imenom nazivaju se i danas u svojim novim velebitskim naseljima.

Krajiške vlastiti vrše te seobe preko svojih emisara, a osobito su te seobe bile žive u vrijeme kandijskog rata (1645—1669) između Turaka i Mlečana, kada je sva Dalmacija od Makarske do Novigrada na sjeveru bila poprište oštrih borbi i ratnog pustošenja.

Kakav je život tih doseljenika bio u novoj postojbini, mi o tome nemamo izravnih vijesti, ali možemo stvoriti sliku iz raznih naredaba vojnih vlasti i iz škrtih zapisa, koje nalazimo u najstarijim crkvenim maticama rođenih, vjenčanih i umrlih toga kraja. Velebitska primorska padina krševit je kraj s malo obradive zemlje, a oskudica vode ovdje je oduvijek bila najveći problem. Česta suša nije posljedica nedovoljnih atmosferskih oborina, nego je rezultat s jedne strane bure, suhog i hladnog kopnenog vjetra. U tom kraju potrebna je bila izvanredna marljivost i ustrajnost da se stvore i minimalni životni uvjeti. Promet na kopnu bio je isključivo pješački, jer tada nije bilo nikakvih cesta, a kao prijevozno sredstvo postojao je samo konj, mazga ili magarac, a na moru barka, veslo i jedro. U stočarstvu je na prvom mjestu bila ovca i koza.

Novi doseljenici, mahom seljaci i stočari, navikli da žive u slobodnoj prirodi, morali su se prilagođavati novoj sredini i novom načinu života, strogoj disciplini i ispunjavanju raznih dužnosti na koje nisu bili navikli. Prilagođivanje novim životnim uvjetima nije bilo ni brzo ni lako. Bilo je nezadovoljstava, otpora i bune i o tome rječito govore mnoga svjedočanstva.²

Kad je Lika bila oslobođena od Turaka (1689) i kad je svaka opasnost s te strane prestala, dolaze postupno i pojedinačno u Jurjevo i u ostala podvelebitska naselja iz vinodolskog i riječkog primorja, iz Senja i susjednih otoka novi doseljenici, koje privlači ovamo osobna sigurnost, mogućnost zarade, gradnje novih vojničkih objekata, blizina šume i građevnog materijala, pravljenje čamaca, cisterna i sl. Ti doseljenici čine drugi sloj stanovništva, a k njima se uskoro pridružuju novi došljaci koji u tijeku 18. i 19. st. dolaze kao službenici (učitelji, financi, lugari), sitni trgovci, prijevoznici građe iz velebitskih šuma, koji su se u Jurjevu oženili, stvorili obitelji i stalno se naselili.

Svi su se ti doseljenici u tijeku vremena stopili s onim najstarijim doseljenicima i danas čine s njima jednu organsku cjelinu.

Poslije rata za oslobođenje što su ga Austrija i Mletačka Republika vodile protiv Turske (1683—1699) i poslije mira u Požarevcu (1718) slomljena je ofenzivna moć turske države i granica između bivše Austrije i Turske postaje konačno rijeka Una i Sava prema Bosni, a područje Vojne krajine obuhvatilo je sada oslobođenu Posavinu, Srijem do Zemuna, Bačku, Banat i Erdelj. Kako je Austrija u 18. st. bila upletena u mnoge i dugotrajne ratove u zapadnoj Evropi (austrijski nasljedni ratovi 1741—1748, sedmogodišnji rat od 1756—1763), potreba za jakom i stalnom vojskom postala je ne-

minovna i proširena Vojna krajina postaje neiscrpni rezervoar odakle će vojne austrijske vlasti podmirivati velik dio svoga ratnog potencijala. S druge strane, povremene bune Krajišnika koji su bili sve češće izvrgavani samovolji vojnih vlasti, osobito buna većih razmjera, poznata pod imenom brinjsko-lički ustanak (1746), u kojoj su vidnog udjela imali i Senjani i Svetojurci,³ dalo je povoda da se pristupi potpunoj militarizaciji Vojne krajine i da se od nje stvori posebna carska zemlja, u kojoj će sve biti podvrgnuto vojsci i strogoj vojnoj disciplini. U tom smislu izvršena je g. 1746. temeljita reorganizacija, ukinute su dotadašnje kapetanije i Vojna je krajina podijeljena na dva generalata: karlovački za Hrvatsku krajinu i varaždinski za Slavonsku krajinu. Karlovački generalat podijeljen je na regimente: ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku i dvije banske) petrinjsku i glinsku), a slavonski generalat na križevačku, đurđevačku, gradišku, brodsku i petrovaradinsku. Svaka regimenta sastojala se od četiri bataljona, a svaki bataljon od četiri čete ili kompanije koje su obuhvaćale jedno ili više sela, već prema broju stanovnika. Vojne starješine imale su pored vojne i upravnu i sudsku vlast. Centralna vojna vlast u Beču izdala je g. 1754. novo Krajiško pravo i propise (Militär Graenitz Rechte) kojima je ukinula i posljednje ostatke krajiških sloboda i samouprave, a poslije toga Temeljni zakon (Grand Gesetz) kojim se propisuju dužnosti i prava za sve krajišnike ili graničare.

Po tom osnovnom zakonu vrhovno vlasništvo nad krajiškom zemljom pripada caru (dominium directum), a krajišnicima pripada samo uživanje ili plodovi koji se dobivaju i ubiru s obrađene zemlje (dominium utile), uz uvjet da vrše u svako doba vojnu dužnost. Onim Krajišnicima koji su vojnu dužnost vršili samo djelomično ili su bili nesposobni, pravo posjeda bilo je ograničeno.

Vojnik je bio svaki zdraví Krajišnik ili graničar od 16 do 60 godina. Službeni jezik i komanda bili su njemački. U mirno doba živio je svaki Krajišnik o svom trošku, a samo u ratu brinuo se o njemu car. Tako je za carski Beč ostvarena davna želja da Vojnu krajinu pretvori u pravu kasarnu stalne vojske koja će se uzdržavati uz male troškove. Istina je, na žalost, za naše narode bila posve drukčija. Citiramo riječi koje je komandant brigade u Petrinji Kempen zabilježio u svoj dnevnik kada je 20. I. 1848. dobio nalog da u roku od četiri dana mobilizira brigadu i da je uputi na ratište u Italiju: »Kod kuće neće ostati nitko... Nitko ne misli koliko će radnih ruku biti oteto gospodarstvu. Smatram austrijsku Vojnu krajinu najskupljim sistemom naoružanja, jer se održava ne samo isključivo materijalnim snagama naroda nego i na račun njegova blagostanja, kulture, čak i duha.«⁴

Novom organizacijom stvorena su mjesto ranijih kapetanija regimente kao nove vojne formacije. Otočka regimenta sastojala se od četiri kompanije, sa sjedištem u Brinju, Ledenicama, Sv. Jurju (današnjem Jurjevu) i Jablancu. Novi propisi i stroga disciplina prodrli je u sve pore života Krajašnika. Dugotrajna služba u vojsci, sudjelovanje u ratu, vršenje raznih dužnosti stvorili su od Krajišnika osobit tip čovjeka u kojemu je u jednoj osobi bio ujedinjen seljak i vojnik, čovjek koji je vezan za zemlju koju obrađuje i koju je dobio od cara, i vojnik, carev vojnik s njemačkom komandom, koji mora biti svakog časa i u svakoj prilici pripravan da ide u rat i da se bori za cara. Sve je ostalo — obitelj, vjerska i nacionalna pri-

padnost u svijesti Krajišnika bilo povrgnuto tom strogo vojničkom duhu i svijesti. Koliko je takav život stajao žrtava i koliko je u tijeku mnogih ratova poginulo naših ljudi, neka nam, radi ilustracije, posvjedoče samo dva zapisa iz matice umrlih župe Sv. Juraj. Tako pod godinom 1747. čitamo: »Preminuo od ovoga svita na vojski Nikola Miškulin, item Gherga Stanišić, item Jure Skorupović, item Ivan Gheržetić, item Nikola Nigovan, item Viđe Vukušić, umerl je na vojski Jandre Devčić, Anton Anić, Jure Biondić, Ilija Nigovan od Starigrada, Filip Devčić. Leta 1748. umerl je na vojski Petar Devčić, item Osip sin Ivana Devčića, item Nikola Robić, item Ivan Robić, item njegov sin kada je doma došal, item umerl je u Ljubljani Gherga Samaržija, sin staroga Nikole Samaržije«. Na takve zapise nailazimo u starijim maticama od 1695. do 1873, kad je Vojna krajina razvojačena, vrlo često. Znanstveno je utvrđeno da je u Vojnoj krajini u napoleonskim ratovima izgubljeno 11% stanovništva.

Uz vojnu dužnost koja je bila najveći teret, Krajišnici su morali davati besplatnu državnu i općinsku rabotu, graditi državne zgrade, stražare, škole, crkve, bunare, ceste, nasipe, mostove, prevoziti drva za ogrjev službenim osobama kojima drvo pripada po službenom položaju, vršiti seoske straže, službu listonoša, sjeći i prevoziti drva za seoske straže i škole, obrađivati zemlju obiteljskim zadrugama čiji su članovi u vojsci ili bolesni, a članovi te obiteljske zadruge nisu u mogućnosti da plate najamne radnike. Na području uz more otočke i ličke regimente vrijedili su strogi propisi za ribolov, koji se davao u zakup, najčešće oficirima, a na zakupljenom prostoru nije smio nitko loviti osim zakupnika. Isto je to vrijedilo i za lov na divljač. Za krivolovce postojale su stroge kazne i globe, batine i prisilni rad. Porez se plaćao na zemlju (oranice, livade, voćnjake i vinograde), na trgovinu, obrt, mlinove. Sva je vlast, vojna, upravna i sudska, bila u rukama vojske. Jezik je bio isključivo njemački. Upravni aparat dijelio se u vojnički (Feldoffiziere) i vojnogospodarski u vojničkim uniformama (Verwaltungs-offiziere). Jednoga dana u nedjelji održavala je kompanija sastanak ili sjednicu na kojoj su se rješavale razne molbe, žalbe, tužbe i sve ostalo što se odnosilo na selo i njegove stanovnike. O svim pitanjima i rješenjima na takvim sastancima vodio se obvezatno zapisnik ili protokol, koji se morao slati regimenti.⁵ Nije potrebno isticati koliko su ti zapisnici zanimljivi i korisni kao izvori za historiju pojedinih sela i naselja u Vojnoj krajini.

Vojnim vlastima postalo je brzo jasno da će Vojna krajina moći kolikotoliko zadovoljiti svojim velikim i teškim obvezama, a u prvom redu osnovnom cilju da postane izvor i rezervoar oružane snage bivše Monarhije, ako se u privrednom i kulturnom pogledu i stanje Krajišnika podigne. I suviše je dobro bilo poznato da su baš krajevi koji su ušli u sastav Vojne krajine, u usporedbi sa stanjem u drugim pokrajinama tadašnjeg austrijskog carstva, bili u privrednom i kulturnom pogledu zaostali. Osobito je to vrijedilo za naselja i stanovnike primorskih kompanija, koji su živjeli u krševitom kraju, bez dovoljno obradive zemlje, a često zbog suše bili izvrgnuti najvećoj oskudici i gladi.

Tako je, da navedemo samo jedan primjer, g. 1768. bila takva suša da su stanovnici primorskih kompanija morali brati borovice ili klekinje da bi se prehranili, a stoku su morali prodavati jer je nisu imali čime hraniti.⁶ Vojne vlasti poduzimlju razne mjere da se materijalno stanje Krajišnika popravi. Izdaju se naredbe da se sadi krumpir, vinova loza, mendule, masli-

na, pokušava se sađenjem murve ili duda radi svilene bube, pomaže se pčelarstvu, nabavljaju se rasni bikovi i ovnovi radi oplemenjivanja domaćeg goveda i ovce. Osobita se briga poklanja čuvanju šuma, jer je šumski rad, posebno izrada drvenog posuđa, pružao mogućnosti za zaradu. Sve su šume bile popisane i označene na mapama, u šumama su postavljeni stalni čuvari ili lugari. Kolika je strogost u tome vladala „može se zaključiti iz jedne naredbe Generalata iz god. 1781. u kojoj se objavljuje da su neki lugari kažnjeni s 30 batina (Stockstreichen) zbg šteta u njihovim šumskim revirima i da će ubuduće svaki lugar morati od svoje plaće štetu nadoknadi.⁷ U Sv. Jurju izgrađuju se kuće za oficire, vojne službenike i njihove kancelarije, gradi se veliki magazin ili skladište za drvenu građu. Veliki dio tih zgrada i danas postoji i služi kao stambene prostorije. Posvećivala se briga i obiteljskim zadrugama kao društveno-privrednim zajednicama i nerado se dopuštala dioba zadruga. Izvršena je i izmjera zemljišnih posjeda (Katastar). Svaka kuća dobila je radi evidencije kućni broj, a obiteljska prezimena postala su stalna i nasljedna i zabrajeno je upisivanje Krajišnika u službene knjige po nadimcima.⁷

U najstarijim župskim maticama Jurjeva (1695—1773) vidimo da obiteljska prezimena ili patronistički sistem nisu još stabilizirana, pa se često prezimena upisuju dvostruko, npr. Mate Babić aliter Jerković, Marko Babić aliter Dujminović, Luka Dujminović aliter Babić, Luka Miškulinović aliter Marasović, Stojan Miškulinović aliter Nikoličić, Jure Vukelić aliter Matešinić, Vinko Benković aliter Popović, Šimun Bevandić aliter Rukavina, Matij Biondić aliter Bečić, Nikola Lergić alias Nekić, Juraj Vukušić aliter Stanišić, itd., itd., ili jedamput se upisuje prezime u obliku Bevanda, drugi put Bevandić, Bulj ili Buljević, Golac ili Golčević, Legac ili Legčević, Marelja i Marelić, Margeta, Margita, Margetić i Margitić, Miškulin i Miškulinović, Skorup ili Skorupović, Skrgata ili Skrgatić, itd.

Neki put se prezime upisuje prema mjestu ili kraju odakle se tko doselio, npr. Jure Grižanac, Jure Istrijanin, Mate Jablančanin, Kate Ledeničkinja, Matija Senjanin, itd. neki put prema zanimanju, npr. Jakov Kovač, Luka Malinar i sl. Toj dvostrukosti i kolebljivosti obiteljskih prezimena učinile su kraj vojne vlasti, koje su morale voditi strogu evidenciju o svakoj obitelji i članu obitelji.

Prometu se poklanja osobita briga jer to predstavlja za vojsku veliku važnost. Izgrađuju se ceste između obalskih naselja i ceste koje povezuju obalska naselja sa šumskim zaleđem u Velebitu. Od najveće je važnosti bila cesta Karlovac—Senj koja je predana prometu 1779. i dobila ime po caru Josipu II. Cesta je rekonstruirana 1833—1843. i postala je prava žila kučavica za senjsku trgovinu i opskrbu živežnim namirnicama čitavoga Primorja. Cesta Senj—Sv. Juraj počela se graditi 1784. a završena je i predana prometu g. 1835. Godine 1832. uređeno je u Sv. Jurju vojničko vježbalište (sada veliko skladište DIP-a za drvenu građu) i napravljen je put za jahaćeg konja do Jablanca. To je izvedeno po zamisli kapetana Vasilja Dmitrašinovića, koji je za to od vojnih vlasti i posebno nagrađen sa 100 dukata.⁸

Sva ta nastojanja oko ekonomskog podizanja Krajišnika u Vojnoj krajinu bila su rezultat i tadašnjih racionalističkih ideja u zapadnoj Evropi, osobito u vrijeme vladanja cara Josipa II, koji je bio oduševljeni pristaša tih ideja i u njihovu duhu želio preporučiti zastarjelu feudalnu austrijsku državu. Car Josip je često putovao po svome carstvu da se osobno uvjeri o sta-

nju naroda i kako se provode njegove reforme. Tako je g. 1775. obišao i područje karlovačkog generalata i stigao 10. V. u Karlobag, odakle je preko Jablanca stigao u Sv. Juraj i Senj i poslije kraćeg zadržavanja prosljedio put preko Novog, Kraljevice, Bakra u Rijeku.⁹ Iste te godine otvorena je i osnovna ili trivijalna škola u Sv. Jurju i vrlo vjerojatno da je otvaranje škole bilo u vezi s Carevim obilaskom toga kraja, jer su vojne vlasti htjele pokazati kako se uspješno provode i ostvaruju Careve reforme. To bi se moglo zaključiti i iz činjenice što za školu nije bila sagrađena nova zgrada, nego je škola bila smještena u prizemlju kuće koja je bila podignuta g. 1773. za jednog službenika Vojne krajine. Kuća se nalazila na istome mjestu gdje se i danas nalazi nova i velika zgrada Osnovne osmogodišnje škole »Vjenceslav Novak«.¹⁰

Kako se sve više osjećala potreba za raznim vrstama obrta, osobito u većim naseljima gdje su postojale i škole, regimente biraju mladiće i o svom trošku šalju ih u Beč da izuče razne obrte (kolarski, krojački, obućarski, sedlarski, stolarski, sapunarski).¹¹

Vojne vlasti izdaju čitav niz naredaba kojima se želi podići radinost među Krajišnjicima, poboljšati njihovo materijalno stanje, urediti imovinske odnose, uopće naviknuti Krajišnike i njihove žene na bolji, ljepši i kulturniji život. Navodimo, kao ilustraciju, nekoliko takvih naredaba iz knjige Franza Bacha *Otočaner Regiments-Geschichte*. Tako je g. 1710. naređeno svima glavarima obiteljskih zadruga da se sakupe u Jablancu gdje su od kapetana Zandonatija dobili upute o sadnji vinove loze i maslina. U toj prilici Gašpar Vukelić iz Sv. Jurja dobiva 40.000 loznih sadnica i 1000 maslinovih da ih zasadi na svom posjedu u Maloj Grabovi, a Martin Lukanović 12.000 loznih i 300 maslinovih sadnica da ih zasadi u Turnjini.^{11a}

Godine 1784. naređuje se oficirima da u svakoj prilici upućuje Krajišnike na uporan rad pri obrađivanju zemlje, a za one koji to ne budu radili, određuju se oštre kazne. Krajišnike koji ne služe u vojsci i nemaju dovoljno zemlje ili posla da mogu uzdržavati obitelji, treba milom ili silom poslati u Karlovac da rade na fortifikaciji, a njihove žene na rad u novoosnovanu tvornicu sukna, ili u Senj gdje će imati prilike da rade u pristaništu, osobito pri istovaru i utovaru robe u brodove. God. 1780. naseljava se nekoliko obitelji uz novu Jozefinsku cestu i 20—40 obitelji u Krasnom polju. God. 1781. zabranjuje se pucanje pri svadbama, 1784. zvonjenje pred oluju, 1782. stavljanje hipoteke na svoj posjed bez odobrenja vlasti, a 1785. krijumčarenje soli i određuju se strogne kazne: za Krajišnike batine, za ostale konfiskacija soli, kola i tovarne stoke. God. 1786. uvodi se stalna poštanska služba od Senja do Karlobaga za javne i privatne potrebe. God. 1801. naređuje se da Krajišnici ograde svoja dvorišta zemljanim nasipom i kamenim zidom i da u dvorištu zasade vočke i murve, 1805. zabranjuju se u vojsci perčini, a reskriptom g. 1818. određuje se koliko primalje mogu računati za svoje usluge pri porodu.¹²

Školi, kao ustanovi koja će već odmalena sistematski odgajati podmladak i prožeti ga vojničkim duhom i vjernošću prema caru, vojne vlasti u Vojnoj krajini poklanjaju osobitu brigu.

Odgojni cilj koji su školi postavljali pojedinci ili društvene zajednice i crkva bio je oduvijek izraz shvaćanja vremena. Nedostaci ili prednosti takvoga shvaćanja ogledali su se u odgojnim idealima koji su se kao rezultat

odgoja imali ostvariti. Tako je u srednjem vijeku odgojni ideal bio da se čovjek odrekne svih životnih radosti i da se sav posveti službi crkvi i Bogu.

U vrijeme humanizma i renesanse ideal je bio postići svjetovnu naobrazbu u duhu novootkrivene antike, razviti smisao za znanost, umjetnost i životnu radost, kao suprotnost odioznom fanatizmu srednjega vijeka, a u doba monarhističkog apsolutizma ostvariti kod podanika potpunu, slijepu poslušnost i pokornost, a sredstvo da se to postigne bilo je najčešće zapovijed, zabrana, stroga kazna i prisila, pri čemu se nije vodilo računa o dostojanstvu čovjeka i čovječnosti.

Škole u Hrvatskoj, kao i u većini zemalja, bile su gotovo isključivo u domenu crkve ili pod jakim nadzorom crkve, a učitelji i nastavnici bili su ili svjetovni svećenici ili pripadnici raznih crkvenih redova. Ženski odgoj bio je potpuno u rukama redovnica ili opatica. U seoskim školama, koliko ih je bilo, obuka je uglavnom bila ograničena na čitanje i učenje napamet vjeronauka i molitava pod vodstvom mjesnog župnika. Ako je postojao svjetovni učitelj, morao je, ako je htio od nečega živjeti, vršiti i druge dužnosti: biti orguljaš ili pjevač u crkvi, obavljati pisarske ili bilježničke poslove, pisati pisma i molbe nepisanim seljacima i sl. Pohađanje škole nije bilo obvezatno, u školu su išla djeca koje su njihovi roditelji slali u školu, dok je većina roditelja radije zadržavala djecu kod kuće da im pomažu i vrše sitnije kućanske poslove. Kakvo je bilo pohađanje djece u osnovnu školu u carskom i prijestolnom gradu Beču u vrijeme vladanja carice Marije Terezije, pokazuje ovaj zanimljivi podatak. God. 1770. izvršen je popis sve djece od sedme do dvanaeste godine i utvrđeno da je od 19.134 djeteta polazilo u školu samo 4.065.¹³

Kad je takvo stanje bilo u carskom Beču, može se pretpostaviti kakvo je stanje bilo u provinciji, osobito u seljačkoj i feudalnoj Hrvatskoj.

U 17. i 18. st. Austrija je bila u neprestanim ratovima i u to vrijeme nije bilo ni vremena ni volje da se mnogo misli i razmišlja o školstvu i njegovoj organizaciji.

Kad su ratovi prestali ili kad bi nastupilo duže razdoblje mira, nameatala se misao o važnosti škole. Pedagoški primjeri Amosa Komenskog, tvorca napredne pedagogije, bili su već tada poznati, a javljali su se i suvremeni njemački i austrijski pedagozi, metodičari i didaktičari. Za vladanja Marije Terezije bio je osobito poznat i cijenjen rad pedagoga Ignjata Felbigera. Sve je više prevladavalo mišljenje da škola ne može biti stvar crkve i svećenstva, nego da školstvo treba da postane važna grana državne uprave i da je primarna dužnost državnih upravljača da uređenje školstva uzmu u svoje ruke. Pri tom su odmah iskrsla osnovna i krupna pitanja koja treba riješiti. U prvom redu državna vlast mora propisati i ostvariti obvezatno pohađanje osnovne škole, stvoriti stručan kadar, dati odgovarajuće udžbenike i donijeti opći školski red koji će sadržavati propise i upute, prema kojima će se provoditi rad u školama. U vezi s time carska vlada u Beču objavljuje g. 1774. Školski red (Allgemeine Schulordnung), kojim se u cijeloj carevini uvodi obvezatno osnovno školovanje s navršenom šestom godinom. Školi se posvećuje još veća briga za cara Josipa II, koji kao prosvijećeni apsolutist i pristaša tadašnjeg naprednog racionalizma uzima kao svoj životni zadatak da preporodi staru i učmalu feudalnu Austriju, da je sasvim oslobodi feudalnih i crkvenih okova i da unese prosvjetu u što šire slojeve naroda. Svoje napredne ideje želi ostvariti strogim centralističkim režimom.

koji se temelji na jakoj i dobro uređenoj vojsci, i uvođenjem službenog njemačkog jezika u školama i uopće u državnoj administraciji. Apsolutizam i germanizam postali su glavno sredstvo da se što brže ostvare nove ideje. Kako su se u Ugarskoj i Hrvatskoj na saborima oštro protivili nasilnom uvođenju novih ideja, predložen je i prihvaćen g. 1777. nešto izmijenjen školski sistem pod imenom Ratio educationis per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas, koji je stupio na snagu tek g. 1801. za cara Franje I.¹⁴

Kako je Vojna krajina bila carska zemlja izuzeta ispod kompetencije hrvatskog bana i Sabora, u njoj je stupio na snagu školski red u svojoj prvoj verziji. Osnovne škole ili trivijalke (Trivialschule) počele se otvarati u svim sjedištima kompanija za djecu svih vjeroispovijesti, jer se odmah spoznalo da škola može odlično poslužiti kao sredstvo za ostvarenje dobrog vojničkog podmlatka.

Troškovi oko uzdržavanja škola ići će na teret dohotka Krajiške uprave. U školi se učilo čitanje, pisanje i računanje, nastavni jezik bio je njemački, samo nauk vjere poučavao je seoski župnik hrvatskim jezikom. Osobita se briga poklanjala tjelesnom odgoju i lijepom pisanju ili krasopisu. Radi provjere školski su nadzornici na polugodišnjim ispitima diktirali učenicima nekoliko rečenica, koje su učenici pisali na papiru bez crta, a dva najbolja diktata slali su školskoj komisiji pri regimenti. Prema okružnici Generalata u Karlovcu oficirima nije više mogao postati onaj tko ne zna čitati i pisati. Iznimka je bila samo za podoficira koji se osobito odlikovao u ratu.¹⁵

Kad je praksa pokazala da se nastava na njemačkom jeziku u početnim razredima teško ostvaruje, vršila se nastava prije prelaska na njemački jezik stanovito vrijeme na hrvatskom jeziku. Isto je tako povišena dob obveznika pri upisivanju u prvi razred na osam do deset godina, kako bi učenici odmah pri svršetku školovanja bili sposobni za vršenje vojničkih poslova.

U sjedištu svake kompanije i regimente postojale su školske komisije, koje su se imale brinuti za škole svoga područja, a članovi tih komisija bili su kompanijski oficiri i upravitelji odnosnih škola. Te su komisije nadzirale škole, pratili rad u školi, polazak učenika u školu, vršenje dužnosti učitelja i njihovo zalaganje u radu i zanimanje za svoju struku.

U Sv. Jurju škola je otvorena, kako je naprijed spomenuto, g. 1775. i radila je redovito do g. 1792. kada je zbog poplave morala biti zatvorena. Škola je ponovo otvorena 1799. U školi su bila dva učitelja, prvi je primao kao plaću 20 forinti, a drugi kao njegov pomoćnik i zamjenik 15 forinti na mjesec. Učenici su se upisivali sa završenom šestom i sedmom godinom i ostajali su u školi sedam godina. Djevojčice su išle u školu zajedno s dječacima, ali su morale sjediti posebno u klupama. Supruge učitelja bile su dužne podučavati djevojčice u ručnom radu. Ako to nisu htjeli raditi, nastojale su se za taj posao naći druge sposobne žene, ali se nagrada tim ženama uzimala od plaće dotičnog učitelja. U sjedištu kompanije nadzor nad školom vršio je zapovjednik kompanije.¹⁶ Postojala je produžna osnovna škola ili opetovnica, obvezatna za sve koji su svršili trivijalku i trajala je tri godine. Od pohađanja opetovnice bili su oslobođeni učenici koji su nastavili školu u glavnoj školi ili gimnaziji, i djeca oficira i krajiških vojnih službenika.

U zakletvi, koju je svaki učitelj pri stupanju u službu morao izreći na njemačkom jeziku, bilo je osobito istaknuto da će prema »milostivom caru kao zaštitniku sreće i blagostanja čitavog građanskog društva, prema državi i njenim uredbama najveću vjernost i poslušnost odavati, u teškim okolnostima i život dati, a mladež u tom duhu odgajati«. ¹⁷

Kao sredstvo da se učenici potaknu na učenje i dobro vladanje bile su u upotrebi počasne i sramotne klupe. Počasne klupe bile su poput katedre ljepše izrađene i u svakom razredu stajala je jedna takva klupa ispred drugih klupa. U takvim klupama sjedili su učenici koji su se osobito isticali učenjem i znanjem njemačkog jezika, marljivošću i vladanjem, i takve su se klupe u školama Vojne krajine zadržale do god. 1850.

Nasuprot tome, sramotne klupe bile su po izgledu lošije od drugih i stajale su iza drugih klupa. Tih je klupa broz nestalo, jer se uvidjelo da je to nepedagoško sredstvo i da na učenike i njihove roditelje djeluje depresivno. ¹⁸ Međutim, u mnogim školama poslije razvojačenja Vojne krajine postojale su tzv. magareće klupe, koje su bile odvojene od ostalih klupa i u kojima su morali sjediti nemarni i neposlušni učenici.

Da se ubrza učenje njemačkog jezika, u nekim školama Vojne krajine bila su u upotrebi i posve nepedagoška sredstva. Šiba i batina i zatvor bili su često prima et ultima ratio. Kazna se, po propisu, izvodila brezovom šibom u prisustvu nastavnog osoblja. U nekim školama bile su uvedene i posebne cedulje, s pomoću kojih su se učenici prisiljavali da među sobom govore njemački. Učitelj bi u ponedjeljak dao jednom učeniku cedulju s time da je preda prvom učeniku koji bude govorio hrvatski, a pri tome je morao zapisati na cedulju ime onoga kome je cedulju predao, a taj koji je primio cedulju, morao ju je predati drugome koji je progovorio hrvatski. Tako je to išlo do subote poslije podne, kad je učitelj primio cedulju i svi koji su na cedulji bili zapisani, bili su šibani. ¹⁹

U sjedištu svake regimente postojala je glavna ili normalna škola, koja je trajala četiri godine i u koju je svaka trivijalka s područja regimente morala na koncu godine poslati tri najbolja učenika. Te su škole na taj način postale neka vrsta uzorne škole. ²⁰

Nastava je u tim školama bila predmetna i nastavni plan je bio mnogo oprezniji, a predmeti su bili: njemački jezik, na kome se vršila nastava, latinski jezik, matematika, prirodopis, povijest, zemljopis, pjevanje i crtanje. U dva posljednja razreda učilo se gospodarstvo (livadarstvo i stočarstvo), graditeljstvo (ratno i civilno) i kućanstvo. Regimenta je birala domaće mladiće i slala ih u Beč da se pripreme za nastavnike u glavnim školama. Glavne škole zadržale su se sve do razvojačenja Vojne krajine.

Radi ilustracije školskog sistema u Vojnoj krajini navodimo u slobodnom prijevodu neke dijelove zapisnika ili protokola školske komisije kojoj je predsjedavao jedan general, održane 8. I. 1790. Iz protokola se vidi stanje tadašnje škole i smjernice kojih su se nastavnici morali pridržavati. Najprije se u uvodu protokola ističe od kolike je važnosti osnovna škola da se mladež odgoji za dobre i sposobne podanike, a zatim se prelazi na smjernice u školskom radu. Da nastava bude uspješna i za državu korisna, mora se svaki nastavnik u svome radu najstrože pridržavati propisane metode rada. Mjesne školske komisije moraju posvetiti najveću pažnju osnovnim školama na svome području. Sposobnost nastavnika mora biti najsavjesnije provjerena. Ako rad nastavnika u bilo čemu ne zadovoljava, mora takav na-

stavnik u vrijeme praznika pohađati glavnu ili normalnu školu (Oberschule) u sjedištu regimente ,tamo se upoznati s nastavnom metodom i na kraju polagati ispit, kome mora prisustvovati cijela komisija toga mjesta i svaki član komisije mora posebno ocijeniti rezultat ispita. Svaki nastavnik mora se usavršavati u njemačkom jeziku, da u tom pogledu nema u svom radu nikakvih teškoća, i nabaviti koliko je to god moguće sve stručne knjige. Nastavnici moraju paziti na svoje vladanje i dostojanstvo u školi pred učenicima i izvan škole, a oficiri i podoficiri moraju se dostojno vladati prema nastavnicima, osobito u prisutnosti učenika i Krajišnika. Svako omalovažavanje, uvredljivi i nedolični izrazi, prigovori ili prijetnje batinama treba strogo zabraniti, a nastavnike koji to trpe treba prijaviti školskoj komisiji. Kao stimulans, sposobnim nastavnicima davat će se pohvale, pismene i javne, pored plaće izvanredne novčane nagrade i bolje mjesto i unapređenje.

Ne treba polagati važnost na velik broj učenika ,nego na kvalitetu, jer je mnogo bolje i korisnije dobiti iz škole deset dobro i solidno odgojenih učenika nego trideset slabih i nesposobnih. Pri izboru učenika za školovanje treba obraćati pozornost na njihovu obitelj i kućne prilike, na uzrast i tjelesne osobine, osobito kod onih učenika koji će se posvetiti vojničkom staležu kao budući podoficiri. U tijeku nastave mora svaki nastavnik pokloniti posebnu brigu sposobnim učenicima i o tome na kraju godine upoznati školsku komisiju, jer u glavnu školu u sjedištu regimente treba da dođu samo najmarljiviji i najsposobniji. Za siromašne učenike koji se ističu svojom marljivošću i sposobnošću, pobrinut će se školska komisija da od Generalne komande dobiju potporu. U glavnu školu, poslije završene osnovne škole, mogu biti primljeni samo oni učenici koji su potpuno svladali njemački jezik, pokazali sklonost za matematiku i sposobnost kao budući pripadnici vojničkog staleža. U mnogim osnovnim školama primijetila je školska komisija da se čitanje nekih učenika pretvara u dosadno i otegnuto pjevanje, a kod nekih da pri čitanju ne paze na interpunkciju. Komisija drži da je to posljedica skupnog ili zbornog čitanja, pri čemu učenici ne paze na sadržaj, pogrešno čitaju, otežu riječi i navikavaju se na pogrešan izgovor. Stoga Komisija predlaže da učenici mjesto zbornog čitanja svaki u sebi čita, a nastavnik će prozvati čas jednoga čas drugoga učenika da glasno nastavi čitanje. Nadzornici škola moraju svoj posao savjesno obavljati, uočene greške odmah uklanjati i o tome obavještavati školsku komisiju.

Školske komisije imaju se redovito svaki četrnaest dana sastajati i svaki član komisije obavezan je da svoje mišljenje o svemu o čemu se raspravlja otvoreno iznese i dade svoj prijedlog. Treba uvijek nastojati da se postignu sporazum i harmoničnost u svemu, jednostrano i odvojeno mišljenje ne smije se trpjeti.

Nauk vjere treba da se vrši u školi, a ne na drugom mjestu, i svi učenici moraju prisustvovati. Vjeroučitelj treba nastavu obavljati s blagošću i ljubavlju, a ne udarcima i šibom.

Češće podsjećanje učenika na dužnosti prema Bogu, caru, prema sebi i bližnjima i prema školskim propisima najbolje je sredstvo da se djeluje na srce i osjećanje učenikovo. Omladinu Vojne krajine treba uopće što češće podsjećati da su se oni, njihovi roditelji i djedovi odvajkada posvetili vojničkom pozivu, da su svi Krajišnici rođeni vojnici, da moraju biti vjerni i zahvalni svome caru i svojoj graničarskoj zemlji koju posjeduju i uživaju, koja im pruža sve što im je za život potrebno i zato obrađivanje zemlje i

vojnički poziv treba smatrati kao izvor najveće časti i ponosa. Nerad i besposličarenje, taj odvratani porok, treba posebno istaknuti i osuditi sa svim rđavim posljedicama, a zatim živim riječima učenicima ukazati na previšnju milost cara koja svakome vojniku i Krajišniku za izuzetnu hrabrost pruža osobitu nagradu u obliku zlatne i srebrne kolajne, koja svakome, uz ugled i čast, donosi i doživotno uživanje novčane nagrade.²¹

Na taj su način i osnovne škole pripremale svoje učenika za budući vojnički poziv i buduće ratnike u Vojnoj krajini.

Ratovi Austrije s Napoleonom donijeli su velike promjene i u Vojnoj krajini. Mirom u Schönbrunnu (1809) pripao je Francuzima osim Dalmacije, Istre i Kranjske i dio Hrvatske između Save do ušća Une i mora. Od tih zemalja stvorio je Napoleon posebnu oblast svoga carstva pod imenom Ilirske provincije, u kojoj je neograničenu vlast imao maršal August Marmont. Vojničko uređenje Vojne krajine zadržano je uglavnom kako je bilo pod Austrijom, jer je odgovaralo i organizaciji francuske vojske. Promjena se sastojala u tome što je stupio na snagu francuski vježbovnik ili egzercir, po kojemu su Krajišnici morali vježbati, i što su oznake na uniformama bile prilagođene francuskim uniformama.

Sve krajiške regimente na području koje je pripalo Francuzima postaju Regiments des chasseurs illyriens. Otočka regimenta zaklela se na vjernost novom vladaru 28. XI. 1809. Svi su oficiri i vojni službenici zadržali svoj prvašnji položaj. Prvi zapovjednik bio je pukovnik Winter, a štab su sačinjavali još potpukovnik Mudrovčić i majori Leider i Šajatović. Krajiške regimente sudjeluju u ratovima na strani Francuza u Italiji i god. 1812. u Rusiji. Pri povlačenju francuske vojske iz Rusije otočka regimenta borila se na začelju kao zaštitnica i odlikovala se u čuvenoj bitki na prijelazu preko rijeke Berezine. Tu ostaviše svoje živote, među ostalima, i kapetani Ivan Hreljanović i Toma Rukavina, vjerojatno prvi Senjanin, a drugi Svetojurac. Poslije poraza i pada Napoleona Vojna krajina dolazi ponovno u sastav Austrije i nastavlja svoj prijašnji život do svoga razvojačenja 1873, odnosno do sjedinjenja sa civilnom Hrvatskom 1881.

U osnovnim školama u kojima je za kratkotrajnog vladanja Francuza nastavni jezik postao »jezik zemlje«, »la langue du pays«, tj. hrvatski jezik, vraća se opet njemački jezik i prijašnji nastavni plan. U ovo burno ratno vrijeme, kada na granici prema Bosni vlada neprekidno ratno stanje, kad se krajiške regimente bore na zapadnoevropskim ratištima i zatim u Rusiji, javlja se u nekim krajevima Vojne krajine hajdučija i teški kriminal. Franz Bach u spomenutoj Krajini navodi više takvih slučajeva i donosi stroge naredbe kojima vojne vlasti nastoje oštrim mjerama suzbiti i iskorijeniti svaki kriminal. Spominjemo nekoliko slučajeva koji su se dogodili u izravnoj blizini ili okolini Senja i Jurjeva. Tako je god. 1759. opljačkan prtljag žene kapetana Vukasovića u Kapeli i zastavnika Homolića na Vratniku. U lipnju 1832. opljačkana je kuća Ivana Žumberca u Sv. Križu u Senjskoj Dragi, a on ubijen. Jedan od razbojnika bio je brzo uhvaćen i obješen. Vrlo stoge mjere koje su se provodile imale su uspjeha i kao dokaz tome ističe pisac spomenute knjige da je god. 1852. dva puta bila izvješena bijela zastava na kaznionici u Otočcu kao znak da u kaznionici nema nijednog kažnjnika, a to je za područje Otočke regimente na kojemu je tada živjelo 67.000 stanovnika bio veliki uspjeh.²²

Jezik je najvažnije sredstvo za sporazumijevanje među ljudima i prema tome najjače i najuspješnije oružje u borbi za napredak i kulturu jednog naroda. Svaki narod ima svoj način mišljenja i izražavanja, a to se opaža u stvaranju riječi, u njihovoj promjeni i njihovoj upotrebi u rečeničnom sklopu, drugim riječima, u svakom jeziku postoje zakoni i pravila kojih mora da se pridržava svaki koji usmeno ili pismeno želi nešto priopćiti ili izraziti svojoj misao. U jeziku se ogleda identitet jednoga naroda i svakoga pojedinca koji preko jezika očituje pripadnost svome narodu.

Naš privredni i kulturni razvitak u novoj Jugoslaviji razvija se snažno i brzo. Otvaraju se nove škole i sveučilišta i, podižu se nove tvornice, nabavljaju novi strojevi, izbacuju se novi proizvodi, ispituju se načini da se brže i jeftinije proizvodi i gradi. Taj brzi tempo u razvitku ogleda se i u jeziku. Stvaraju se nove riječi i novi izrazi, u upotrebu ulaze i mnoge kratice za nove proizvode, često su to riječi iz stranih jezika.

Naš jezik ne bježi od upotrebe stranih riječi. Nema danas čovjeka, bio on školovan ili bez škole, a da gotovo svaki dan ne upotrijebi u govoru stranu riječ. I najstariji i vrlo kulturni narodi imali su u svome jeziku velik broj stranih riječi. Dovoljno je spomenuti danas mrtvi latinski jezik, u kome je bilo mnogo grčkih riječi, a preko njega su mnoge od tih riječi ušli u današnje evropske jezike. Bez takvih riječi znanost i poslovni svijet ne mogu biti. To su većinom stručni nazivi u svim znanstvenim granama. Riječi kao: teorija, politika, tehnika, kultura, roman, fizika, škola, televizija, radio, atom i sl. ne možemo gotovo ničim zamijeniti, jer ih u narednom govoru nijednoga jezika nema, a u upotrebi su u svim jezicima. Domaće novostvorene riječi, koje bi ih zamijenile, bile bi neugodne i nerazumljive, tla ne spominjemo teškoće s kojima bi se često susretali u međusobnom sporazumijevanju.

Druga je stvar ako su u pitanju riječi iz stranih jezika za koje mi imamo naše lijepe narodne i književne riječi. To osobito vrijedi ako se radi o riječima stranog porijekla, koje su našim narodima nametnute i koje su ušle u upotrebu dok su naši narodi bili pod vlašću tuđih naroda. U našem jeziku ima mnogo talijanskih, turskih i njemačkih riječi, jer su naši narodi u prošlosti dugo živjeli pod njihovom vlašću i bili u svakom pogledu iskorištavani. I današnje selo Jurjevo (nekadašnji Sv. Juraj) bilo je dugo vremena, kao sjedište kompanije, u sastavu Vojne krajine. Službeni jezik u vojsci i administraciji i nastavni jezik u školi Vojne krajine bio je njemački jezik i posve je razumljivo da je ostavio mnogo tragova u govoru naših ljudi. Te se riječi odnose ne samo na vojsku i administraciju nego i na privatni život, jer su propisi i naredbe Vojne krajine ulazile u sve pore života nekadašnjih krajišnika ili graničara. Neke su od tih riječi sačuvali svoj izvorni njemački oblik, druge su se više ili manje izmijenile prilagođujući se izgovoru i zakonima hrvatskog jezika, ali se u njima može na prvi pogled prepoznati njemačko porijeklo, a neke su opet doživjele tolike promjene da njihovo porijeklo nije lako na prvi mah otkriti.

Ja sam kao rođeni Jurjevčanin zabilježio mnogo takvih riječi, osobito u govoru ljudi starije generacije. Neke su se od tih riječi izgubile, neke se još rijetko čuju, ali, na žalost, još uvijek su u upotrebi mnoge riječi koje nas podsjećaju na prošlost i teška vremena u kojima su naši preci živjeli.

Iznosimo ovdje iz svoje bilježnice jedan dio tih riječi, onako kako ih stanovnici Jurjeva izgovaraju, sa željom da postupno nestanu iz govora na-

ših ljudi, jer je osnovni zadatak svakog čovjeka da čuva i brani svoj jezik kao najdragocjenije blago, bez obzira na to da li je to književni jezik ili jedno od narječja. Veliku pomoć u tom plemenitom nastojanju pruža škola i školska lektira s jedne strane, a suvremena komunikacijska sredstva i novine, radio i televizija s druge strane.

Riječi koje se odnose na vojsku i administraciju i njihovo je porijeklo na prvi pogled vidljivo: älgblázen (gotovo je, svršeno je), äbrihtat (abrihten, dotjerati, dovesti u red, popraviti), äjnrikat (cinrücken — stupiti u vojsku), äalarm (uzbuna), ärbajt (Arbeit — rad), äuf (na noge! ustaj!), cùrik (zuriick — natrag), curikat (vući natrag), cvïbak (Zwicback — prepečenac, dvopek), fâjer (Feuer), frâjt (najniži čini u vojsci), Kapüräl-äla (caporale-tal. kaplar — žena kapularova; kapularica), cùksfirer (Zugsführer — vodnik), fëljbaba i vëljbaba (Feldweber — narednik), lâjtman i lâchman (Leutnant — poručnik), öbrlâjtman (Oberleutnant — natporučnik), öbrstâr (Obrst — pukovnik), pröföz i pröfüz ((profosso-tal. — tamničar), pröfunt (provianda tal. — vojnički kruh, komis), lénung (Löhnung, — vojnička plaća), fêšter (Förster — šumar), fêšterica (žena šumareva), šicâr (Schütze — strijelac, gađač), štrözak (Strohsack, slamnjača, slamarica), špörna (Sporn — ostruga), štênp(e)l (žig, pečat), štenplîrat (udariti žig, pečatiti), šûs (Schuss, hitac, pucanj), štüc (Stutzen, kratka puška), ürlâb i ürlâp (Urlaub, dopust, obično vojnički), štêlung (Stellung — položaj, stav za borbu), štêlovat (pozvati koga na odgovornost), vâjndâcer (ubirač potrošarine), štêrne (Sterne, zvijezde na vojničkoj uniformi kao znak položaja).

Riječi koje se odnose na kuću, obitelj, razne vrsti jela, razne predmete u kući, na alat, zanate, novac i sl.: äjngemahtes (Eingemachtes, juha s raznim začinima i mesom, umokac), äpsid (Abschied, rastanak, oproštaj), äjnšpener (Einspanner, zaprega s jednim konjem, jednopreg), äjeršpajz (Eierspeise, kajgana), äjnzac (Einsatz, umetak, uložak), bëštelovat (bestellen, naručiti), bircûz (Wirtshaus, krčma, bitrija, birtijica, birtaš-aša), cûbok (Zuwage, privaga), cîntelica (Zündholz, šibica, žigica), câgar (Zeiger, kazaljka na satu), câjg (Zeug, vrsta pamučne tkanine), cûšpajz i cûšpajz Zuspeise, varivo), cûkar (Zucker, šećer), cûkren, cûkrit, cvëk (Zweck, čavlić), drêbank (Drehbank, tokarska klupa, drôt (Draht, žica), drôtâr (onaj koji krpa lonce), drûkat (drucken, štampati, za nekoga iskazivati simpatije (obično u sportu, navijati), fârba i vârba (Farbe, boja), fârbat i vârbat, féderi véder (Feder, opruga), fêdermeser i vêdermeser (Federmesser, džepni nožić, perorez), fišpanj (Fischbein, riblja kost), fêler (Fehler, pogreška) fila (Fülle, nadjev za kolače), frâjla i vrâjla (Fraulein), frâjljica i vrâjljica), fòrauz i vòrauz (Vorhaus, predvorje), Grîncajg (Grünzeug, zelen, povrće za kuhanje), knédli (Knödel, valjušci), ksîms (Gesims, horizontalni i gornji obrub zida na fasadi), hóbli (Hobel, blanja), hõblat i õblat), kîklja (Kittel, suknja), kîkljica, krâjcar (Kreuzer, sitni bakreni novac u bivšoj Austriji), Knâp (Knapp, tijesno, usko, jedva), Klâftar (Klaffter, hvat), lâjt (Leite, bačva bure), lâрма (Larm, vika, buka), mëlšpajz (Mehlspeise, kolač), pèrtl (Börtlein, vezica za cipele), plêh (Blech, lim), pôhat (backen, pržiti meso na osobit način), râjndla (Reindl, plitka posuda za kuhanje), rue (Ruhe, mir), ruig, šarâf-âfa (Schraube, zavrtnanj), šâjba (Scheibe, staklo na prozoru), štrânja (Strang, debelo uže), štêpat (steppen, prošivati), štênken (Ständchen, podoknica), šâlica, šó-lja (Schale, mala posuda), šûbiks (Schuwichse, mast za cipele), šûft (Schuft, hulja, nitkov), špîl (Spiel, snop igraćih karata), špânga (Spange, kopča),

špárat (sparen, štedjeti), špàncir,-fra (špazieren — šetati), špàncírat, spànat (spannen, nategnuti), štópat (stopfen, krpati čarape), šròt (Schrot, sačma), špríca (Spritze, štrcaljka), šprícat, špâjza (Speisem, smočnica), špàret, špàrhet (Sparhed, štednjak), štíjat (stichen, kopati, činiti zemlju rahlom), štíkat (sticken, vesti), štíl i štílo (Stiel, držalo na kome je pero zapisanje), šlâg (Schlag, kap, udar kapi, dio šume za sječu), šlâgírâ, šlâjer (Schleier, veo), šlâjfat (schleifen, oštriti), šlîngat (schlingen, vesti), šlûs (Schluss, kraj, svršetak, struk, sredina tijela), šnîta, šnjîta (Schnitte, kriška npr. kruha), šnjöfat (schnuffeln, šmrkati burmut), štrúdel (Strudel, pita savijača), šötiš (Schotisch, vrst starinskog plesa), šöstar, šüster (Schuster, postolar) špèk (Speck, slanina), štírka (Starke, škrob) šúber (Schüberfenster, malo okno na prozoru s posebnom napravom za otvaranje).

Riječi u kojima nije lako prepoznati njemačko porijeklo: gâbrla (Haarnadel, ukosnica), klâjbac (Bleiweiss, olovka), òlezajnc (alles eins, svejedno, baš me briga). Neke su riječi dobile novo značenje, tako je od uzvika wer da? koje izgovara vojnik na straži postao izraz »nei břdo«, npr. jâ mu govörîm, a on ni břdö (= ne mari, kao da ga se ne tiče), izraz äjnc-cvâj (eins-zwei) upotrebljava se u govoru kad se želi istaći brzi postupak, nešto što se dogodilo ili što treba da se dogodi vrlo brzo: evo me, tu sam ajnc-cvaj, izraz cäkumpkäk i cäkumpäk (mit Sack und Pack, sve skupa, sve ujedno).

BILJESKE

¹ Senjski zbornik I, 42—44.

² P. Rogić, Hrvatski dijalektološki zbornik, knj. 2, 352—355.

³ Senjski zbornik, I, 44 i 45.

⁴ J. Horvat, Ljudevit Gaj, Zagreb, izd. Liber, str. 245.

⁵ Enciklopedija Jugoslavije 8, 526—527; F. Bach, *Otočaner Regiments-Geschichte von Ursprung dieser Gegend, inhrer Bevölkerung und ihrer Schicksale* 1, 31.

⁶ F. Bach, op. c. I, 118.

⁷ F. Bach, op. c. 1, 30, 1, 73, 1, 138—139, 2, 180.

⁸ F. Bach, op. c. 1, 27, 1, 47, 1, 49, 2, 166.

⁹ A. Cuvaj, *Grada za povijest školstva* I, 532.

¹⁰ F. Bach, op. c. 2, 321.

¹¹ E. Bach, op. c. 1, 117.

^{11a} Senjski zbornik I, 47.

¹² F. Bach, op. c. 1, 35, 1, 55, 1, 56, 1, 58, 1, 61, 1, 62, 1, 63, 1, 66, 1, 69, 1, 70—71, 2, 149, 2, 170, 2, 213.

¹³ A. Cuvaj, op. c. 1, 372.

¹⁴ A. Cuvaj, op. c. 1, 402, 1, 444.

¹⁵ F. Bach, op. c. 1, 57.

¹⁶ F. Bach, op. c. 1, 135, 1, 137.

¹⁷ A. Cuvaj, op. c. 2, 117.

¹⁸ A. Cuvaj, op. c. 2, 513.

¹⁹ A. Cuvaj, op. c. 2, 514—515.

²⁰ A. Cuvaj, op. c. 2, 494.

²¹ A. Cuvaj, op. c. 2, 95—101.

²² F. Bach, op. c. 2, 194—196.

²³ F. Bach, op. c. 1, 27, 2, 163, 2, 165.

ZUSAMMENFASSUNG JURJEVO IN DER ZEIT DER MILITÄR-GRENZE

(Anlässlich der 200-Jahr-Feier der Volksschule »Vjenceslav Novak«)
von Pavle Rogić

Im 15. und 16. Jahrhundert unterdrückten die Türke alle balkanischen Staaten und brachten unter ihre Herrschaft Bosnien, Herzegowina, Lika und Krbava und den grössten Teil Dalmatiens. Um den Plünderungen der regulären und nichtregulären türkischen Truppen Einheit zu bieten, organisierte man in den weiteren Grenzgebieten gegen Lika und Bosnien eine reguläre Streitmacht, oder die sogenannte Militär—Grenze. Im Jahre 1578 entstand in den Grenzgebieten zwischen dem Fluss Kupa und dem Adriatischen Meer das Kroatische, und für das Gebiet zwischen Flüssen Kupa und Drava das slawonische Militär—Grenzgebiet. Den Kostenaufwand für die Erhaltung des stehenden Heeres und die Befestigungsanlagen übernahmen die österreichischen Erbländer Krain, Kärnten und Steiermark, die auf diese Weise von den Überfällen der Türken geschützt waren. Das ganze Gebiet der Militärgrenze wurde aus der Kompetenz des Kroatischen Sabor ausgeschlossen und in der militärischen und administrativen Hinsicht dem Kriegsrat in Graz unterstellt. Im Jahre 1579 wurde die Stadt Karlovac gegründet, als Sitz des Generals und Kommandanten der Kroatischen Militärgrenze und für die slawonische Militärgrenze wurde Varaždin gewählt. Als Folgen der ständigen türkischen Überfälle und des fortwährenden Kriegszustandes emigrierte das bäuerliche Volk aus den Grenzgebieten nach dem Westen in das westliche Ungarn, Österreich, Mähren und Slowakei. Ein ähnlicher Auswanderungsprozess vollzog sich in den Ansiedlungen am Fusse des Velebits-Gebirges und an den verlassenem und öden Orten siedelten die Militärbehörden neue Siedler aus Nord-Dalmatien und aus dem Flussgebiet Zrmanja an. Die neue Ankömmlinge waren meistens Bauern und Viehzüchter und lebten sich schwer in die neue Umgebung ein, da der Boden unfruchtbar, steinig und wasserlos war.

Im Jahre 1689 wurde Lika von den Türken befreit und dadurch schwand jede Gefahr für die Bewohner des Küstenlandes. Die Sicherheit der Lebensumstände, Verdienstmöglichkeiten, der Bau neuer militärischen Objekte, die Nähe der Wälder und Baumaterial lockten neue Siedler aus Vinodol, den benachbarten Inseln und von der Stadt Senj an.

Da Österreich im 18. Jahrhundert in West-Europa in viele Kriege verwickelt war, hatte es dringendes Bedürfnis nach einer grossen und starken Armee. Deshalb wurde die militärgrenze gänzlich reorganisiert und militärisiert und wurde

auf diese Art die Hauptquelle, aus der man die Soldaten rekrutierte. Die Militärgrenze wurde in zwei Generalitäten geteilt: Karlovac für die kroatische Militärgrenze, und Varaždin für die slawonische. Die Generalitäten wurden in Regimenter, Bataillone und Kompanien geteilt. Der Sitz einer Kompanie von Otočaner-Regiment war in Jurjevo. Die Militärbehörden in Wien 1754 verschrieben neue Gesetze (Militär-Graenitz Rechte und Grund Gesetz) für die Grenzer. Jeder Grenzer wurde von 16. bis 60. Lebensjahr Soldat, im Frieden musste er sich selbst verpflegen, nur in Kriegszeit bekümmerte sich Kaiser um ihn, der Grund und Boden sind Kaiserliches Eigentum und der Grenzer hatte nur das Nutzniesserungsrecht, die amtliche Sprache ist nur deutsch. Die Militärgrenze verwandelt sich in eine grosse Kaserne.

Den Militärbehörden wurde bald klar, dass sie unbedingt eine Verbesserung der materiellen Lage der Grenzer vornehmen mussten. Den Schulen, die die Jugend von klein auf in Treue für Kaiser und Künftigen militärischen Beruf erziehen sollten, wurde besondere Aufmerksamkeit geschenkt. Kaiser Joseph II, als Anhänger des aufgeklärten Rationalismus, wünscht seinen Staat von feudalen und kirchlichen Fesseln zu befreien. Der Reformierung der Schulen schenkt er sein besonderes Augenmerk. Schulpflicht für die Volksschule wird eingeführt. Die deutsche Sprache wird offizielle Sprache in der Staatsadministration und in den Schulen. In den Militärgrenzen werden Volksschulen für die Kinder aller Konfessionen eröffnet. In Jurjevo wird die erste Volksschule, die sogenannte Trivialschule im Jahre 1775 ins Leben gerufen. Der Autor bringt Angaben über den Lehrplan und die Methode des Arbeitsplanes, besonders für erfolgreiches Erlernen der deutschen Sprache, über die verschiedenen Arten von Schulen und Schulkommissionen, die die Aufsicht über alle Schulen innehatten.

Im Jahre 1809 («Friede von Schonbrunn») wurde Kroatien zwischen Save und Meer Napoleon zugesprochen. Die Französer veränderten nichts an der Verwaltung der Militärgrenze, nur des Exerzieren und die Uniform die dem des französischen Heeres angepasst wurde. Während der französischen Regierung wurde die kroatische Sprache in den Schulencingeführt. Nach dem Sturz Napoleons übernimmt Österreich wieder die Militärgrenze und die deutsche Sprache wird wieder zur Amtsprache in Schulen und Behörden.

Zum Schluss schreibt der Autor über viele deutsche Wörter und Ausdrücke, die aus Zeit der Militärgrenze im Volksmund erhalten geblieben sind.

Sl. 81 — Grafička rekonstrukcija Senja iz XVII st. Grad je okružen bedemom i kulama.